

הממלכה אשר לא קמה – התכנית לכינון ממלכה צלבנית חדשה בארץ-ישראל במאה הי"ד

סילביה שיין

עוד טרם נפילתה של ממלכת הצלבנים השנייה בארץ-ישראל (1291) נשמעו במערב הנוצרי קולות שקראו לרפורמה של מישטרה הפוליטי.¹ לאחר האסון הפכו קולות אלה רכים ורמים יותר, ולא ייצבו של מוסדות השלטון בממלכה יוחס תפקיד מכריע בין הגורמים להתמוטטותה בפני כוחות הממלוכים. ואולם, עצם אבדן הממלכה בארץ הקודש נתפס על-ידי בני התקופה, כמו גם על-ידי הדורות הבאים, כאפיזודה חולפת בלבד. במהלך המאה הי"ד האמינו בני אירופה, כי ארץ הקודש תיכבש במהרה מחדש ותיווסד בה ממלכה צלבנית חדשה, שבה יישמו את לקחי העבר, וכך היא תזכה לחיים יציבים וארוכים יותר מאשר קודמותיה.² ציפיות מעין אלה מסבירות את העובדה, כי בתכניות הרבות 'אודות כיבושה מחדש של ארץ הקודש' (*De recuperatione Terrae Sanctae*) אשר נחתברו לאחר שנת 1291, לבשה הביקורת על ממלכת הצלבנים מתכונת חדשה, חיובית ביסודה, של תכנון למען העתיד; תכנון של ממלכה חדשה, אשר תקום בארץ הקודש, כאשר זו תיכבש מחדש על-ידי המערב הנוצרי מידי הכופרים המוסלמים.

איזה ממלכה ראו בעיני רוחם ותכננו התיאורטיקנים, מחברי התכניות 'אודות כיבושה מחדש של ארץ-הקודש'? זו לא היתה 'אוטופיה', שהרי המתכננים לא עשו כל נסיון לעצב מחדש, בחינת יש מאין, את הממלכה. לפיכך הם לא הציגו תיאור שלם של חברה במסגרת מדינה, אלא חזרו תמיד לאחור, לממלכת הצלבנים ההיסטורית. הם השתמשו בה כמודל, בדרך דומה לזו שבה השתמש, כמעט מאתיים שנה מאוחר יותר (1561), תומאס מור (Thomas More) ב'אוטופיה' שלו, כאמצעי מתוחכם להצגת שיפורים וחידושים. לפיכך, הממלכה החדשה, כפי שהיא מצטיירת בכתבי התיאורטיקנים, היתה בעיקר פרי ניתוח של הממלכה ההיסטורית, ובייחוד ניתוח חולשותיה וחסרונותיה. מגמתם של המתכננים היתה למנוע הישנותם של פגמים כאלה בעתיד, וכך ליצור ממלכה נוצרית אידיאלית במקום ההולם אותה יותר מכל – בארץ הקודש. הממלכה החדשה עתידה היתה להיווסד, כמו קודמתה ההיסטורית, על-ידי מסע-צלב כלל-אירופי, דוגמת מסע-הצלב הראשון (1096-1099); משתתפיו אמורים היו להפוך בתום הכיבוש

1 ראה: P.A. Throop, *Criticism of the Crusade: A Study of Public Opinion and Crusade Propaganda*, Amsterdam 1940, pp. 214-261 et passim

2 ראה: Sylvia Schein, *The West and the Crusade: Attitudes and Attempts 1291-1312* (unpublished Ph. d. thesis), Cambridge 1979, pp. 14 ff. לגבי אי-יציבות מוסדות הממלכה כגורם מכריע להתמוטטותה, ראה במיוחד: *Eberhardi Archidiaconi Ratisponensis Annales, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XVII, p. 594; Bernard Gui, *Flores Chronicorum, Recueil de Historiens de la France*, XXI, p. 709

זוג אצילים מן המאה הי"ג במיטב לבושם. על זרועו של הגבר
בו ציידים. ציור מן המאה הי"ג

למעמד השליט בממלכה. כמו הממלכה הצלבנית ההיסטורית, הממלכה החדשה אמורה היתה אפוא להיות מדינה קולוניאלית.³ אופיה הקולוניאלי של הממלכה החדשה — על החלוקה המסורתית, ואפילו הפרדה, בין ה'כובשים' וה'נכבשים', 'שליטים' ו'נשלטים' — מסביר מדוע המלצותיהם של התיאורטיקנים התרכזו כולן במעמד הכובשים ומדוע אין הן אלא בחינת רפורמה של מוסדות הממלכה ההיסטורית, ולא הגיעו לידי תכנון מדינה חדשה לחלוטין. כך התמקדו ההמלצות של התיאורטיקנים כשטחים בהם ראו צורך לערוך רפורמה: מימשל ומישטר, הגנה ובטחון, קולוניזאציה וחינוך.

מימשל ומישטר

מישטרה של ממלכת העתיד, כפי שהוא מתואר על-ידי התיאורטיקנים, מנוגד בתכלית לזה של ממלכת הצלבנים ההיסטורית. זו האחרונה היתה מונרכיה פיאודלית, שמאפייניה העיקריים, לאחר הרבע השלישי של המאה הי"ב, היו כתר חלש ולעומתו 'בית-דין העליון' (Curia Regis; Haute Cour) — מועצת הווסאלים הישירים של המלך — שהיה למעשה השליט בממלכה. מוסד זה נשלט על-ידי קבוצה קטנה יחסית מבני האצולה הגבוהה.⁴ כתוצאה מכך היו תולדות הממלכה במהלך המאה הי"ג, כפי שהעיר אחד מהכרוניקאים בני התקופה, לתולדותיה של 'מלחמה מתמדת של הכול בכול';⁵ ובעיקר מכוונים הדברים למאבקים בין שני המיסדרים הצבאיים הגדולים של הממלכה — ההוספיטאלרים והטמפלרים, ולמאבקים בין הקומונות הימיות לבין עצמן. לכן גם

3 על ממלכת ירושלים כממלכה קולוניאלית ראה: פראוור, הצלבנים, דיוקנה של חברה קולוניאלית, ירושלים, תשל"ו, עמ' 545-599 [להלן: פראוור, הצלבנים].

4 ראה שם, עמ' 108-123.

5 Ptolemy of Lucca, *Annales*, ed. B. Schmeidler, *Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series*, VIII, Berlin 1930 (reprint 1965), p. 220

המלך מת — יחי המלך החדש. דיוקן של מלך צלבני מתוך 'תולדות ממלכת הצלבנים', כתב-יד מן המאה הי"ג

במהלך המאה הי"ג הגו רבים בנוסטאלגיה, הן בממלכת הצלבנים והן במערב, אודות תקופתם של גוטפריד מביון ויורשיו, שהיו שליטים חזקים ונודעו בגבורתם בשדה הקרב. בשנות החמישים של המאה הי"ג, כאשר מוסד המלוכה ב'ממלכת ירושלים' כמעט ונעלם, המחיש המשורר הצרפתי הפופולארי רוטבאף (Rutebeuf) את הכמיהה לשליט חזק בכתבו: 'הוי אנטיוכיה! הוי ארץ הקודש! באיזה מצב עלוב נתונות אתן עתה כאשר אין לכן עוד גוטפרידים!'⁶

אכן, ריאקציה למישטר של ממלכת הצלבנים ההיסטורית היא שהניעה את התיאורטיקנים להמליץ על מלוכה ריכוזית יותר וחזקה יותר מהריכוזיות והחזקות ביותר בממלכות אירופה אז, כמישטר של ממלכת העתיד. ברור, כי המתכננים הפיקו לקחים מתולדותיה של ממלכת הצלבנים, ואולם בעת ובעונה אחת נטה ליבם אחר אותה צורת מישטר שהיתה מוכרת להם ביותר. כיוון שהמתכננים היו ברובם מבין תומכיו של בית המלוכה של צרפת או של האפיפיורות וחיו בעת בה מוסדות המלוכה בצרפת וכן המנגנון האפיפיורי עברו תהליך מזורז של ריכוזיות, נטו הם לתמוך במונרכיה ריכוזית חזקה כשיטת המישטר הטובה ביותר. נטייתם זו מלווה היתה ביחס שלילי לפיאודליזם, שנבע מנטיות דומות בחוגים מלכותיים בצרפת ובחצר האפיפיורית; וכמו־כן היתה, ללא ספק, ריאקציה למישטר הממלכה ההיסטורית, בה סמכויותיו הסוברניות והסורוניות של הכתר נבלעו או נטמעו כליל בתוך אלה של בעלי הסניוריות, כלומר בידי הווסאלים הגדולים של הכתר.

המוסד המרכזי בממלכת העתיד — כפי שזו הוצגה על-ידי תיאורטיקנים, כגון פידנציו מפדואה (Fidenzio of Padua), שרל השני מאנז'ו מלך סיציליה ונאפולי (1289-1309), המיסיונר והפילוסוף הקאטאלוני הנודע רמון לול (Ramon Lull), ועורך־הדין הנורמאני פייר דיבוא

מבילויי הזמן של האצולה הצלבנית: קרבות ומשחקי-שחמט. מתוך 'תולדות ממלכת הצלבנים', כתבי-יד מן המאה ה-13

(Pierre Dubois) — היה השליט שתוארו 'מלך-לוחם' (bellator rex). לדעתו של רנון לול, 'מלך-לוחם' זה ייבחר על-ידי האפיפיור ומעמדו יהיה כעין וסאל אפיפיורי המחזיק את ממלכתו כפיאודום, כלומר כנחלה פיאודלית, מהכס הקדוש.⁷ תלות שכזו של השליט באפיפיור לא התקבלה על דעתו של פייר דיבוא, סוכנו ותומכו הנלהב של פיליפ הרביעי 'היפה', מלך צרפת. דיבוא, אשר הונחה בטוויית תכניותיו המדיניות על-ידי ההנחה לפיה 'כל העולם חייב להשתתף ולהיות כפוף לממלכת צרפת',⁸ דרש כי השליט יהיה בן חסותו של מלך צרפת. לכן, בעוד שלול גרס כי המלך-לוחם ייבחר, עמד דיבוא על כך שמישרה זו תעבור בירושה בתוך משפחת המלוכה של צרפת.⁹

כבן לשושלת רמת-יחס ואדם בעל תכונות נעלות, על המלך-לוחם — לדעתם של התיאורטיקנים — לשמש ראשית כל כמפקד של מיסדר צבאי חדש, שייוסד כדי להנהיג את מסע-הצלב הכללי לכיבושה מחדש של ארץ הקודש. תכונותיו של המלך-לוחם מוצגות על-ידי התיאורטיקנים כשילוב בין אידיאל השליט האבירי וזה הקלאסי-אריסטוטלי, וכן על-פי קווי האופי העיקריים של הסולטאנים המוסלמים שהתפרסמו בגבורתם בשדה הקרב, כגון צלאח-א-

7 Fidenzio of Padua, *Liber recuperationis Terrae Sanctae*, ed. G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliografica della terra Santa e dell'Oriente Franceseano*, II, Quaracchi 1913, pp. 41-46 [להלן: *פידינציו מפרואה*]; Le Conseil du Roi Charles. Essai sur l'internationale chrétienne; et les nationalités à la fin du moyen âge', *Revue du sud-est Européen*, XIX (1942), pp. 326-327; Ramon Lull, *Liber de acquisitione Terrae Sanctae (1309)*, ed. E. Kamar, 'Projet de Raymon Lull, *De acquisitione Terrae Sanctae*', *Studia Orientalia Christiana Collectanea*, 6 (1961), p. 114

8 Pierre Dubois, *De Recuperatione Terre Sancte*, ed. Ch. V. Langlois, Paris 1891, p. 129, n. 1

9 Pierre Dubois, *Oppinio cujusdam suadentis regi Francie et Regnum Jerosolimitanum et Cipri aquireret*, A. Diotti (ed.), *Dalla 'Repubblica Christiana', ai primi nazionalismi e alla politica* Pierre Dubois, *De [ed. A. Diotti] antimediterranea*, Florence 1977, pp. 115-211, *Recuperatione Terre Sancte*, ed. A. Diotti, pp. 215-220

דין, ביכרס וקלאון. בעל התכונות הנעלות האלה, כעין דגם חדש של גוטפריד מבויון, יהפוך בתום תקופת הכיבוש ל'מלך ירושלים'.¹⁰ כיוון שהוא ישמור בידי ג' גם את תפקידו המקורי, זה של מפקד מיסדר צבאי, הרי הממלכה תהיה כעין 'מדינת-מיסדר', דוגמת המדינות שאבירי מיסדר מרים של הגרמאנים, הוא מיסדר הטיבטונים, אמנם הקימו במחצית המאה הי"ג בפרוסיה, ואלו שהקימו ההוספיטאלרים ברודוס (1310-1523) ובמלטה (1530-1798).

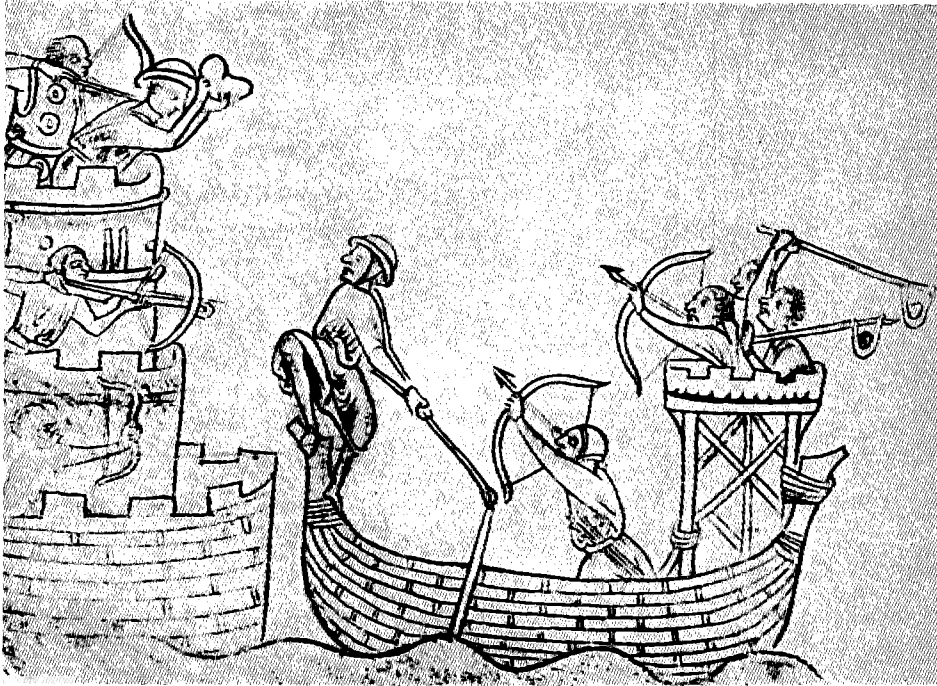
הגנה ובטחון

מיקומה של ממלכת העתיד — כעין אי בין אויביה — עורר בכל חומרתה את בעיית ההגנה, והועלו הצעות רבות שמגמת כולן היא להבטיח לממלכת העתיד יתרון צבאי על שכניה. ברוח האידאולוגיה של מסע-הצלב, התבססו תכניות ההגנה על ההנחה, שקיום בטחון הממלכה חייב להיות משימה משותפת לנצרות המערבית כולה. פידנציו מפדואה עמד על שלושה גורמים הכרחיים לבטחונה של הממלכה החדשה: חיל-מצב, פיקוח על הימים באמצעות צי של עשר גלירות (galera, ספינת-קרב שהופעלה על-ידי משוטים) והקמת היאחזויות מבוצרות ברחבי הממלכה. מימון של אלה חייב, לדעתו, להיעשות על-ידי ההירארכיה הכנסייתית והערים העשירות של המערב הקאטולי. כל בישופות, מינור ועיר יחזיקו בממלכה על חשבונם כוחות של אחד עד שלושה אבירים, שיהוו יחדיו כעין צבא-שכירים להבטחת השלטון הנוצרי בארץ הקודש.¹¹ שרל מאנז'ו ראה במיסדר הצבאי החדש, על אלפיים אביריו ומאתיים חיילי הרגלים שלו, לא רק צבא-כיבוש אלא אף צבא-קבע של הממלכה החדשה, שעליו חוטל משימת קיום בטחונה. לדבריו, הוצאות צבא זה תמוננה בחלקן על-ידי הנצרות כולה ובחלקן על-ידי ההכנסות מהרכוש הקרקעי ששייך היה בעבר לכתר ועתה הועבר לידי השליט, המלך-לוחם, וכמו-כן מההכנסות שתבואנה מתושבי השטחים שייכבשו מידי 'הבלתי-מאמינים', הם השכנים המוסלמים של הממלכה.¹²

ההמלצה ליצור מיסדר צבאי יחיד חדש, המופיעה כמעט אצל כל התיאורטיקנים, מורה עד כמה התחזקה לאחר נפילת 'ממלכת עכו' ההכרה, כי למיסדרים הצבאיים היה חלק מכריע בהתדרדרותה. היו בין התיאורטיקנים שדרשו לאחד את כל המיסדרים הצבאיים של העולם הנוצרי, כולל אלה של ספרד; בעוד שאחרים תבעו לאחד את שני המיסדרים הגדולים של הממלכה הצלבנית בלבד, ההוספיטאלרים והטמפלרים. בעיית איחוד שני המיסדרים הללו זכתה, יש לזכור, לפתרון דראסטי, כאשר בשנת 1312 הכריז האפיפיור קלמנט החמישי על פירוק מיסדר הטמפלרים. בין היתר, הוטחה אז נגד אבירי המיסדר ההאשמה, שבהתנהגותם הביאו 'לאבדן ארץ הקודש'...¹³ פייר דיבוא, אשר ערב תחילתה של הפרשה שהביאה בעקבותיה לחיסול מיסדר

10 ראה לעיל, הערה 7. 11 פידנציו מפדואה, עמ' 58-60. 12 שרל השני מאנז'ו, עמ' 356-360.

13 J. Riley-Smith, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus 1050-1310*, London 1967, pp. 201-205; J. Prawer, 'Military Orders and Crusader Politics in the Second Half of the XIII Century', J. Flenckenstein & M. Hellmann (eds.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*, Sigmaringen 1980, pp. 217-229; J.N. Hillgarth, *Ramon Lull and Lullism in Fourteenth Century France*, Oxford 1971, pp. 46-134 passim; A.J. Forey, 'The Military Orders in the Crusading Proposals of the Late-Thirteenth and Early Fourteenth Centuries', *Traditio*, 36 (1980), pp. 317-

תיאור התקפה מצד הים
על עיר-נמל מבוצרת,
רישום מן המאה ה-13

הטמפלרים (1307-1312) דן את המתנגדים לאיחוד שני המיסדרים לגיהנום, דרש עוד בשנת 1308 כי מיסדר הטמפלרים יפורק ורכושו יועבר לקרן מיוחדת שתשמש למימון שיגורם של לוחמים לממלכה החדשה. הלוחמים הטובים ביותר באירופה שתורגלו בדרכי-לחימה במולדתם, ובעיקר בני ספרד המנוסים במלחמה נגד המוסלמים, יועברו לערים המבוצרות ולמבצרי הגבול בארץ הקודש כדי להגן על הממלכה וגבולותיה. דיבוא שהוקסם כנראה מהתגליות הטכנולוגיות של בן תקופתו האנגלי רוג'ר ביקון (Roger Bacon), הציע להשתמש בממלכה החדשה במערכת מודיעינית מיוחדת שהמציא ביקון; כעין מערכת-גילוי המבוססת על מראות-ענק, אשר תוצבנה בגבולות הממלכה, כך שכל מה שיעשה האויב ישתקף היטב במראות הללו. התכנית הזו תמומן, כאמור, על-ידי החרמת רכוש מיסדר הטמפלרים ועל-ידי קרן-חירום מיוחדת מההכנסות מן הרכוש הקרקעי של המיסדרים הצבאיים האחרים, שיוחכרו למי שיעצ תמורתם את הרנטה הגבוהה ביותר, וכן על-ידי רכוש הלוחמים אשר ימותו במסע-הצלב או תוך הגנה על הממלכה. במקרה-חירום ייבחרו לוחמים מתאימים בכל אחד ממתוזות אירופה, שישלחו לארץ הקודש מצוידים במדים ובנשק בהתאם למעמדם ובליווי תופים וחצוצרות.¹⁴ תכניתו של דיבוא, יש לציין, התגשמה בחלקה. לאחר חיסול 'מיסדר אבירי ההיכל' הועבר, על-סמך צו אפיפיורי (אפריל 1312), רכוש הטמפלרים לרשות 'מיסדר יוחנן הקדוש' שאביריו אמורים היו להשתמש בו לשם כיבושה מחדש של ארץ הקודש.¹⁵ ההוספיטאלרים אמנם הקדישו במהלך שתי מאות השנים הבאות מאמצים בלתי-נלאים למימוש יעד זה, ואולם מאמציהם עלו כולם בתוהו.

Pierre Dubois, *De Recuperatione*, ed. A. Diotti, pp. 167, 180-181; Idem, *Oppinio*, ed. A. Diotti, 14 pp. 216-218; Pierre Dubois, *The Recovery of the Holy-land* (translated by W.J. Brandt), New-York 1956, p. 137, n. 69 פוריי (לעיל, הערה 13), עמ' 331-333.

Conciliorum Oecumenicorum Decreta, ed. J. Alberigo et al., Basel 1962, p. 320 15

קולוניזאציה

התיאורטיקנים שהיו מודעים לעובדה, כי אחד מהגורמים העיקריים לכשלון ממלכת הצלבנים ההיסטורית בארץ-ישראל וסוריה היה המחסור החמור בכוח-אדם,¹⁶ הגו רעיונות ותכניות בדבר עידוד הגירה והתיישבות בממלכה החדשה, לכשתקום. פייר דיבוא הציע מה שניתן לכנות 'חוק כיבוש' חדש. בהתאם לחוק הכיבוש ההיסטורי שנוסח במהלך מסע-הצלב הראשון, אדם אשר ישלט על רכוש כלשהו בשטח הכיבוש, יהיה זה בית בודד או כפר שלם, אם חיזיק ברכוש זה משך זמן של שנה ויום, יהפוך באופן אוטומטי לבעליו.¹⁷ דיבוא הציע עקרון חדש: הרווח יהיה יחסי להשקעה. כך, 'כל ממלכה קאתולית, ואפילו מחוז מסוים, יורשה לתפוס עיר, מבצר או כל עמדה אחרת בעלת חשיבות [בארץ הקודש] יחד עם הטריטוריה הצמודה להם; כך שתהיה התאמה בין השטח בו יזכו לבין מספר האנשים שנטלו חלק במכצע'. יתר על כן, תכניתו של דיבוא כללה יצירת מרכזי-אינטגרציה, כעין 'מרכזי-קליטה' לבאים. מרכזים אלה אמורים היו לפעול על בסיס לאומי: 'יגיעים מתלאות הדרכים הקשות, מתנאי השנייה ומהמחסור, הם [המתיישבים] יהנו אזי מנועם של סביבה מוכרת לאחר תקופת-צער, קשיים ומצוקה. אפילו שמות אזורי התיישבות החדשים ישונו: הם יוכלו לבחור באמצעות הגרלה את שמות היישובים החדשים ולכנותם על שם מקומות מוצאם'.¹⁸ דיבוא גרס אפוא, כי הערים, המבצרים וכנראה גם הכפרים בממלכה החדשה יתחלקו בין הקבוצות הלאומיות השונות של המתיישבים. זאת להוציא את עריה הראשיות של הממלכה, כגון בירתה ירושלים, עכו וערי-נמל חשובות אחרות. אלה יקבלו מעמד בין-לאומי, 'פן תתעורר מחלוקת בין הלאומים'. דיבוא זכר כנראה את הסכסוכים בין בני הערים האיטלקיות, שזעזעו במהלך המאה הי"ג את בירת הממלכה, עכו, ואף שיתקו את החיים בה לפרקי-זמן ארוכים.¹⁹

לקח לא פחות מעניין מתולדות ממלכת הצלבנים ההיסטורית הפיק המלך שרל השני מאנז'ו. בתכניתו הוא המליץ על מתן זכויות לערי הנמל של אירופה, שתושביהן ירצו לבוא ולהתיישב בממלכה החדשה. שרל הכיר בחשיבותה של נוכחות המעצמות הימיות-מסחריות של אירופה בממלכה, וכמורכן בכך שמשיתכן לממלכה היתה בכוח הפריבילגיות המשפטיות והמסחריות להן זכו בה. עם זאת, המלך שרל – כמו תיאורטיקנים אחרים – מודע היה לכך, כי בממלכת הצלבנים ההיסטורית נהנו עריה הימיות של אירופה, ובעיקר גנואה, ונציה ופיזה, מזכויות שמנעו משלטונות הממלכה כל שליטה מדינית ושיטורית עליהן וכן השתתפות ברווחיהן העצומים. עתה ביקשו התיאורטיקנים לתקן עיוות זה. על הקומונות להיות כפופות לסמכותו של שליט הממלכה והוא גם יפקח על מחירי הסחורות והמכסים השונים.²⁰

הצעה אחרת, שמגמתה אף היא להבטיח כוח-אדם לממלכה החדשה, היתה להושיב על אדמתה פושעים מאירופה. בהתאם להצעה זו, היתה הממלכה עתידה להיות כעין מושבת-

16 על כך ראה: י' פראוור, תולדות ממלכות הצלבנים בארץ ישראל, ב, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 382-385 [להלן: פראוור, תולדות].

17 ראה פראוור, הצלבנים, עמ' 78-80.

18 פייר דיבוא (לעיל, הערה 14), עמ' 128-129. הצעה זו האחרונה של דיבוא עתידה להתגשם כעבור מאות שנים, אמנם לא בארץ הקודש אלא במושבות החדשות בצפון-אמריקה, שם קמו ערים כמו 'ניו-יורק' ו'ניו-אורליאנס'.

19 שם, עמ' 129-130.

20 שרל השני מאנז'ו, עמ' 360; פייר דיבוא (לעיל, הערה 14), עמ' 158.

פושעים, שעונשים שהוטלו עליהם – ולעתים היו אלה עונשי-מוות – הומרו בעונש של הגלייה לארץ הקודש. מסתבר, שמדיניות ההגלייה של פושעים לארץ הקודש עוררה כבר במאות י"ב-י"ג ויכוח סוער באירופה. במאה הי"ב המדיניות של המרת עונשים כנסייתיים מסוימים בנטילת השבועה הצלבנית, כלומר הבטחה לצאת למסע-צלב לארץ הקודש, עוררה התנגדות נמרצת של דעת הקהל האירופית.²¹ בתחילת המאה הי"ג ז'אק מוטרי, בישוף עכו, מחה נמרצות נגד השימוש בארץ-ישראל כארץ-גזירה ומושבת-פושעים. הוא קבל קשות, כי פושעים הצליחו להמיר את עונשי המוות שהוטלו עליהם, לעתים באמצעות שוחד, בעונש של הגלייה לארץ הקודש. כך הפכה הממלכה, ובעיקר עיר בירתה עכו, למקום לא יאה ואף מסוכן מבחינה מוסרית למאמין הנוצרי.²² הצליין בורכארד מהר-ציון, שכתב כעשור לפני נפילת הממלכה (1280-1283), טען:

אם מישהו היה פושע, כגון רוצח, שודד, גנב או נואף, הוא היה חוצה את הים אם כחוזר בתשובה, אם בכדי להציל את עורו ולכן לא העיז להישאר בארצו. כך באו לעכו [פושעים] מכל הארצות, מגרמניה, איטליה, צרפת, אנגליה, ספרד, הונגריה וחלקים אחרים של העולם. ואולם בעוד שהם שינו את השמיים שמעל לראשיהם, הרי שלא שינו את מזגם. לאחר שפזרו את מה שהביאו עמם, נזקקו להכנסות חדשות, וכך חזרו לסורם...²³

למרות מחאות מסוג זה שהושמעו במהלך כל המאה הי"ג, נוהג ההגלייה נמשך. כך, למשל, בשנים 1247-1248 עונשי-מוות שהוטלו על מינים בטלוח, הומרו בעונשי-הגלייה לממלכת הצלבנים.²⁴ בתחילת המאה הי"ד יועצו הבכיר של מלך צרפת גיום מנוגארה (Guillaume de Nogaret), הידוע לשימצה בשל ההתקפה על האפיפיור בוניפציוס השמיני באנייני (Anagni), הוחרם על-ידי האפיפיור (ב' 13 במאי 1304), ולאחר-מכן (1314) עונשו הומר בהגלייה מתמדת לארץ הקודש, כאשר זו תיכבש מחדש.²⁵ באותה העת, למרות הנזק הכבד שהפושעים הגולים גרמו בעבר לממלכת הצלבנים והביקורת על הנוהג, פייר דיבוא ראה בהגלייה של פושעים את האמצעי הטוב ביותר להבטיח זרם קבוע של מתיישבים לממלכה החדשה.²⁶ אולם, כנראה, מעטים בלבד מוכנים היו עדיין להמליץ על אמצעי כה דרסטי ונתון במחלוקת. הלך-רוח כזה ביטא תיאורטיקן אלמוני, שהציע כי הממלכה החדשה תיושב על-ידי המובחרים בלבד, כאלה שיוכלו להתחרות בגוטפריד מבויין. זאת, מכיוון ש'לפי דברי האלוהים, ארץ הקודש אינה חפצה להיכבש או להישמר אלא על-

21 W.J. Brandt, 'Pierre Dubois: Modern or Medieval?', *American Historical Review*, 35 ראה: 114-118 et passim (1929/30), p. 512 and n. 3; M. Purcell, *Papal Crusading Policy, 1244-1291*, Leiden 1975, pp. 114-

22 Jacques de Vitry, *Historia Orientalis*, ed. F. Moschus, Douai 1597, pp. 162-163

23 Burchardi de Monte Sion *Descriptio Terrae Sanctae*, ed. J.C.M. Laurent, *Peregrinatores Medii Aevi Quatuor*, Leipzig 1864, pp. 88-89

24 G.B. Flahiff, 'Deus Non Vult: A Critic of the Third Crusade', *Medieval Studies*, IX (1947), p. 170 and n. 34

25 E. Renan, 'Guillaume de Nogaret, Legiste', *Histoire Littéraire de la France*, XXVII (1877), pp. 233-371, esp. pp. 341-344

26 פייר דיבוא (לעיל, הערה 14), עמ' 121-122, 123, 129.

תלמידים ומורה, כתב־יד מן המאה הי"ג

ידי אנשי מוסר ונאמני אלוהים, ויתר על כן על־ידי כאלה שהינם ראויים להימצא בקרבת האלוהים.²⁷

חינוך

התיאורטיקנים הקדישו תשומת־לב מיוחדת לא רק לנושא האמצעים לגיוס מתיישבים, אלא אף להכנתם של אותם המתיישבים לחיים במולדתם החדשה במזרח. האמצעי העיקרי להשגתו של יעד זה היה כינונה של מערכת־חינוך מיוחדת באירופה לצורך הכשרת המתיישבים לפני יציאתם מזרחה. פייר דיבוא, שהושפע מרעיונותיו של רמון לול, הציע בתכנית אותה שיגר לקורייה האפיפיורית, כי האפיפיור יקים שרשרת של בתי־הספר מיוחדים, בהם יתחנכו ילדים בני משפחות המתעדות להתיישב בממלכה החדשה. ההורים, בטרם יציאתם, ישאירו את ילדיהם הרכים (מגיל ארבע ומעלה) בבתי־ספר יסודיים אלה, שיוקמו בכל הפרובינציות. בנוסף על בתי־הספר האלה, לדעתו של דיבוא, יש להקים בית־ספר תיכון אחד בחצר האפיפיורית. בתכנית הלימודים של בתי־ספר היסודיים יושם הדגש על שפות המזרח — יוונית, ערבית ולשונות מזרחיות אחרות, ובכללן עברית. בנים מוכשרים במיוחד ילמדו תיאולוגיה ויוכשרו לשמש אנשי־כנסייה במזרח. הבנות תקבלנה הכשרה דתית אף הן. הנאות שבין בוגרות בתי־הספר תישלחנה למזרח, ושם תינשאנה לבני־אצולה נוצרים, ואף למוסלמים; זאת, במגמה להביא את בעליהן לחיק הנצרות הרומית. בנות אחרות תלמדנה רפואה ותוכלנה, בהגיען למזרח, להביא סיוע לנשים המוסלמיות. אלה, כהכרת תודה, תהיינה מוכנות להטות אוזן קשבת לשיעורי הדת של רופאותיהן.²⁸

27 *Memoria Terre Sancte*, ed. Ch. Kohler, 'Deux projets de croisade en Terre-Sainte composés à la fin du XIIIe siècle et au début du XIVe', *ROL*, X (1902/4), pp. 446-447

28 פייר דיבוא (לעיל, הערה 14), עמ' 153-169, 184-185; בראנדט (לעיל, הערה 21), עמ' 570. כמ־כן ראה: F.M. Powicke, 'Pierre Dubois: A Medieval Radical', T.F. Tout & J. Tait (eds.), *Historical Essays by Members of the Owens College, Manchester, Published in Commemoration of its Jubilee (1851-1901)*, London 1902, pp. 179-182. באשר לרעיונותיו של רמון לול על יצירת בתי־ספר לשפות מזרחיות, להכשרת מיסיונרים, ראה: J. Rambaud, *Tractatus de modo convertendi infideles* ed. J. Rambaud-

בתכנית הלימודים של בתי-הספר המיוחדים האלה הועיד דיבוא מקום חשוב למקצועות מעשיים. דאגתו היתה נתונה לכך, שהממלכה החדשה תזכה לא רק באנשי-דת ולוחמים אלא גם בעורכי-דין, רופאים, פקידים ובעלי-מלאכה. קיום מעמד רחב של בעלי-מלאכה ואומנים נועד להבטיח, כי הממלכה תוכל לספק את צרכיה בלי להיזקק ליבוא מהמערב של מוצרי תעשייה ומלאכה לשימוש יום-יומי. חשיבות מיוחדת ראה דיבוא גם במקצוע המשפטנות. בהיותו מודע לכך, שאוכלוסיית הממלכה תורכב לפחות בדורות הראשונים ממספר רב של לאומים, הציע דיבוא שיטה לגאלית כאמצעי לאינטגרציה של המתיישבים; מעין חוקה חובקת עולם, שתחובר על-ידי משפטנים ותהפוך לחוק ומינהג הממלכה. המתיישבים החדשים יאלצו לנהוג לפי חוקה חדשה זו בבתי-הדין של הממלכה, כמו גם מחוצה להם, וכך יזנחו את אורחותיהם מפעם.²⁹

סיכום

ניתן לומר, כי המלצותיהם של התיאורטיקנים לגבי קווי דמותה של ממלכה צלבנית חדשה בארץ-ישראל כוונו להקמת ממלכה מסוג חדש. יש לזכור, כי ערב היווסדה עמדה 'ממלכת ירושלים' ההיסטורית להפוך לממלכה חדשה כזו, ואולם ההודמנות הוחמצה כשהוחלט על בחירת שליט חילוני. בעקבות החלטה זו היתה 'ממלכת ירושלים' ככל ממלכות העולם הנוצרי.³⁰ התיאורטיקנים עמדו על כך, שהשליט בממלכת העתיד יהיה 'מלך-לוחם', שליט וראש מיסדר צבאי חדש — כעין מלך-גזיר. בזאת ביקשו הם, שהממלכה החדשה תהיה נשלטת, כיאה למיקומה בארץ הקודש, על-ידי שליט שהוא גם איש-כנסייה, וכך תהיה בעלת מעמד דתי מיוחד, כדברי מחבר אלמוני של תכנית למסע-צלב: 'ממלכה זו קדושה היא ולפיכך תישלט על-ידי איש-כנסייה'.³¹ ואולם בשל צורכי הבטחון של הממלכה הנוצרית המוקפת אויבים מוסלמים מכל עבריה, על אותה השליט איש הכנסייה להיות אף אביר ומלך, ולא זו בלבד, אלא מלך בעל סמכויות סוצרניות וסוברניות העולות בהיקפן על אלה של החזקים מבין מלכי אירופה.

Buhot, *Beati Magistri R. Lulli Opera Latina*, III, Palma 1954, pp. 102-103; Idem, *Liber de fine*, ed. A. Madre, *Raimundi Lulli Opera Latina*, IX, XXXV, Turnhout 1981, pp. 250, 282-284. B. Bischoff, 'The Study of Foreign Languages in the Middle Ages', *Speculum*, 36 (1961), pp. 209-

224

29 פייר דיבוא (לעיל, הערה 14), עמ' 163-176.

30 ראה על כך פראוור, תולדות, א, עמ' 142-148.

31 זכרונות ארץ הקודש (לעיל, הערה 27), עמ' 441.

תלמידי בית-ספר לרפואה, כתבי-יד מן המאה ה-11